

Az óvodások megnyilatkozásairól az *izé* kapcsánⁱ

Kondacs Flóra

SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

kondacs.flora@gmail.com

Kivonat: Kutatásomban az *izé* nyelvi elemmel foglalkozom az óvodások megnyilatkozásaiban. Megállapítottam, hogy a 3–7 éves korosztály spontán beszédében a szóhelyettesítő *izé* fordul elő nagyobb arányban, akárcsak a felnőtt és a 6 évesnél idősebb korosztálynál (Gyarmathy–Neuberger 2013). A kutatás során megfigyeltem továbbá azt is, hogy már a 3 éves óvodások is javítják az *izét*. A gyermekek jellemzően főnevet, igét, igenevet korrigálnak, akárcsak a felnőttek (Gyarmathy 2012), azonban megállapítható még, hogy számnevet, névmást és teljes frázisokat is javítanak a vizsgált elemmel.

1 Bevezetés

Tanulmányom első fejezetében az *izé* elméleti keretét mutatom be részletesebben. Megismertetem a társalgáselemzők, a beszédkutatók álláspontját, illetve vázolom az *izé* helyzetét a diskurzusjelölői szakirodalomban, melyet kiegészítek saját kutatási eredményeimmel. Emellett bemutatom az *izé* vizsgálata során eddig elért eredményeket. A második fejezetben a kutatásom módszertanát ismertetem. A harmadik részben az elért eredményeket prezentálom, míg a negyedik fejezet az eredményekből levont következtetéseket tartalmazza.

A társalgáselemző megközelítés szerint az *izé* olyan lexikális kitöltő elem, mely „a beszédprodukciónak mechanizmus különféle hibáinak javítására használatos, az adott tervezési hiba függvényében” (Fabulya 2007: 324). A lexikális kitöltő elemek segítségével a beszélgető partnerek irányíthatják a társalgást, illetve koordinálhatják a beszélőváltásokat (Clark 1994).

Fabulya Márta (2007) a beszédprodukciónak nehézsége alapján megkülönbözteti a szóhelyettesítő *izét* és a töltelékszói *izét*. A szóhelyettesítő *izé* a lexikális hozzáférés hibái alapján jellemezhető, ekkor ugyanis a mentális lexikonban megtalálható elemhez vezető út során valamilyen probléma lép fel. Két típusát különíti el: a szókereső és a szópótló *izét*. A szókereső *izé* esetén a probléma az, hogy nem sikerül a célszó elérése az adott pillanatban, azonban a beszélő a célszót később elő tudja hívni a mentális lexikonjából pl.

ⁱ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-ÚNKP-16-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Köszönettel tartozom a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszéke Fejlődéses és Neuropragmatikai Kutatócsoportjának a szakmai segítségért.

[1]

F: És mit csinált a pipi?

Gy: a meglátta a **izét** (.) a bácsit.ⁱⁱ

A szópótló *izé*nél ezzel szemben teljesen hiányzik a keresett szó a beszélő mentális lexikonjából, ezért ezt a beszélő nem is tudja pótolni. A szóhelyettesítő *izé* szintaktikai szerkezetbe illeszkedve látható. Például:

[2]

*FW1: és mit csinálnak akkor?

*CH1: békát keresnek .

*FW1: mhm.

*CH1: és a kutya pedig a méhek [//] mézet [//] és odament a méhek **izéjéhez** vagy mi ez .

*FW1: mhmⁱⁱⁱ

A töltelékszói *izé* jellemzője pedig, hogy a beszélő még a mondanivalója megformálásánál tart, így a beszédhez való jogát biztosítja az *izé* által. Gyakran toldalékolt alakban jelenik meg, ami miatt számos szófaj helyett előfordulhat (Fabulya 2007). Fabulya Márta (2007: 339) szerint az *izé* „töredezettségmentesítő” funkcióban használatos a beszédben, amely segíti a hallgatót a beszélő megnyilatkozásának megfelelő interpretálásában.

A beszédkutatói hozzáállás (Horváth 2004: 187) szerint a beszédprodukciónak egy összetett folyamat, hiszen a beszédtervezés és a beszédprodukciónak szinte egyszerre zajlik, ezáltal a két folyamat működése zavarhatja egymást, és így a spontán beszéd folytonosságában megjelennek a megszakítók, a megakadásjelenségek. A megakadásjelenség (Gósy 2003: 257) a spontán beszédben fellépő különféle bizonytalanságok és hibák gyűjtőfogalma. Két nagyobb csoportra bontható (Gósy 2002): a bizonytalanságból adódó megakadásokra és a téves kivitelezésre. Az utóbbi jellemzője, hogy a beszédprodukción minden szintjén jelen van, míg az előbbi a nyelvi tervezés és a fogalmi szint problémáit mutatja meg. A tervezés bizonytalanságának következménye többek között az *izé* is. Az *izé* töltelékszói megítélése kettős képet mutat. Bár hagyományosan töltelékszóként nevezik, mégsem tipikus töltelékszó. A töltelékszók ugyanis önálló jelentéssel rendelkeznek, és csak a spontán beszédben jelennek meg töltelékszói használatban, vagyis amikor az adott lexémát a beszélők beszédprodukciónak mankóként használják (Pierrehumbert 2001; Bybee 2001). Ekkor elveszítve „konvencionális tartalmukat eredeti funkciójuk megváltozik a spontán közlésekben” (Gósy–Horváth 2009: 26). Az új, töltelékszói funkció megléte mellett azonban „a régi tartalom is használatban marad” (Gósy–Horváth 2009: 26). Az *izé* ezzel szemben nem rendelkezik önálló jelentéssel. Egyes nyelvtörténészek nézőpontja szerint is bizonyos töltelékszavak gyakori használatuk miatt szemantikailag kiüresednek (Hadrovics 1992: 395), azaz önálló jelentéssel nem rendelkeznek a spontán beszédben. A nyelvművelői munkák (Grétsy–Kemény 2005: 334) azonban töltelékszóként hivatkoznak a vizsgált elemre, illetve a Magyar értelmező kéziszótár (2003: 586) a szótári jelentését is megadja az *izének* „olyan pótló szócska, amely nem jut eszünkbe, ill. amelyet nem akarunk kimondani”, illetve „emlékezet- v. fogalmazásbeli zavar áthidalására használatos henye szó”.

ⁱⁱ A példaanyag forrása: saját korpusz (Kondacs 2017). Az átírásban a konverzációelemzési átírási konvenciókat használtam fel (Jefferson 1984; Németh 2014).

ⁱⁱⁱ A példaanyag forrása a MONYEEK adatbázis (Mátyus–Orosz 2014). A CHILDES átírási rendszert használták fel.

A megakadások egyfajta időnyerő lehetőségek (Gósy 2003: 275), melyek mind a beszélőnek, mind a hallgatónak hasznosak, hiszen hozzájárulnak a megnyilatkozás előállítási és feldolgozási folyamatának sikeréhez. A beszélők öntudatlanul létrehozhatnak egy olyan eszközrendszert, mellyel a problémás esetek feloldhatókká válnak. A bizonytalanságból adódó megakadások tehát nem a beszélés problémái, hanem a beszélők problémamegoldó stratégiájának működési eredményei (Gósy 2003: 275). A beszélő egy-egy megakadás elkövetése után korrekciós műveleteket hajthat végre. A hibák felismerése és javítása tehát az általános folyamatműködés közben zajlik (Gósy 2008). A felnőtt nyelvhasználókban működik egy bizonyos „önmonitorozó mechanizmus”, amely felfedezi a hibát, majd megszervezi és elvégzi a javítást (Gósy 2009: 141). Beszédprodukciónk ellenőrzésére kétféle eszközt használhatunk fel: egy rejtett (belső) monitorozást végezzünk, amely a belső tervezéskor megy végbe, illetve egy felszíni (külső) monitorozást is alkalmazhatunk, amikor a beszédünk megértése által ellenőrizzük már elhangzott közléseinket. A szóhelyettesítő *izére* jellemző a javíthatóság, ahogy az a következő példában is látszik:

[3]

F: oké (.) mit csináltak?

Gy: megették a *izét*? (.) a kajájukat?

Ezzel szemben a töltelékszó *izé* nem javítható, mivel ezt nem egy szó vagy egy kifejezés helyettesítőjeként használjuk, hanem a beszédjog fenntartására.

[4]

*FW1: mit szeretsz még kint játszani , XY ?

*CH1: öö@fp focit ész [: és] mmm@fp *izé* mm futni .

*FW1: mhm .

Schirm (2013: 326) felsorolja a leggyakoribb diskurzusjelölőket, melyek között az *izé* is helyet kapott, azonban a vizsgált elem nem tipikus diskurzusjelölő. Dolgozatomban az *izé* beszédtervezői, hezitáló funkcióját vizsgálom meg részletesebben, amely a beszélő bizonytalanságából ered.

A diskurzusjelölőkre jellemző a terminus sokfélesége (Dér 2009), azonban ezek az elnevezések (pl. modális partikula [Kiefer 1988], pragmatikai kötőszó [Németh T. 1998], diskurzusjelölő [Dér 2005]) különböző formai vagy tartalmi jellemzőt emelnek ki. A diskurzusjelölők szófaji besorolása (kötőszó, ige, módosítószó, interakciós mondatszó) sokféle, emiatt az elnevezésben a funkcionális, pragmatikai kategóriát hangsúlyozó, „semleges” (Schirm 2011: 10) megnevezést választottam (Kondacs 2016: 45).

Bruce Fraser (1999: 938) egy kéthelyiértékű viszony (S1 és S2) relációjában ábrázolja a diskurzusjelölőket (DJ), amelyben a funkciójuk az általuk bevezetett és a korábbi diskurzusrész kapcsolatának explicitté tétele (Kondacs 2016: 45). A diskurzusjelölők tehát arról adnak információt, hogy hogyan értelmezzük az S2 által hordozott információt az S1 interpretációjához képest (Fraser 1998: 302). Pl. Megjöttek a szüleim (=S1), pontosabban (=DJ) az édesanyám (=S2) (Schirm 2011: 13). A pontosabban diskurzusjelölővel a beszélő önjavítást végez, tehát pontosítja az elhangzott diskurzusrész és az új kapcsolatát. Az *izé* esetén azt láthatjuk, hogy nem az a funkciója, hogy egy kéthelyiértékű viszony kapcsolatát egyértelművé tegye, hanem pótolhat, pl. Gy: *vagy melyik izé harapta le?(0.1) vagy Pumukli (.) vagy Csöpi.* ,vagy időt biztosíthat a beszélőnek megnyilatkozása teljesség tételére. Például:

[5]

*CH1: és akkor ész [: és] akkor ettek meg **izé** öö@fp hát .

*FW1: igen ?

Fraser a diskurzusjelölők textuális szerepét hangsúlyozza, azonban ha hezitáló, beszédtervezői funkcióban szerepel az *izé*, akkor használatuk oka a pótlás vagy az időbiztosítás.

Furkó (2011: 53) összegzi a relevanciaelméleti felfogást a diskurzusjelölők szerepéről, amelynek lényege, hogy optimalizálják a megnyilatkozások feldolgozását, tehát felgyorsítják az interpretációs folyamatot azáltal, hogy „az előtérbe kerülő megnyilatkozások, illetve a közös kognitív környezet (szövegelőzmény, szövegkörnyezet) egyes elemei közötti kapcsolatokra nézve instrukciókat adnak”. Ezek az elemek tehát a diskurzus ragasztóanyagaiként biztosítják a koherenciát (Zhao 2014). A diskurzusjelölők tehát megkönnyítik a hallgatónak, hogy elérje az optimális relevanciát azáltal, hogy korlátozza a hallgató megnyilatkozásainak interpretációját az optimális relevancia felé. Az *izé*-féle beszédtervezői, hezitáció funkciójú elemek használatának fő funkciója azonban nem az, hogy korlátozzák a megnyilatkozás interpretációját, hanem hogy a beszélő saját kognitív zavarait leplezze használatuk által (Németh T. 2016). Ezek az elemek tehát nem az interpretációs folyamat megkönnyítésére használatosak. Az *izé* azonban diskurzusjelölőként is megjelenhet, ugyanis tabukerülésre vagy beszélői attitűd kifejezésére is használható, viszont ezzel tanulmányomban nem foglalkozom részletesebben.

A beszédkutatók, társalgáselemzők megállapításai szerint ezek az elemek hatással vannak a beszélőre és a hallgatóra egyaránt. A beszélőnek gondolkodási időt adnak, amely által az információdúsabb megnyilatkozásait elő tudja készíteni (Huszár 1985), illetve segítséget nyújtanak a beszélő saját közlésének megtartására, avagy átadására irányuló törekvéséhez is (Schachter et al. 1991), s ezek tipikus diskurzusjelölői tulajdonságok.

A hallgatónak pedig szintén, mint „időnyerési lehetőségek” (Gósy 2003: 275) segíthetnek a feldolgozási műveletek elvégzésében, azaz az elhangzottak pontos megértésében van jelentőségük. A relevanciaelméletben a hezitáló, beszédtervezői *izé* használata a beszélőnek a kognitív zavarai leplezésében segít, míg használata a hallgató számára az optimális relevancia eléréséhez szükséges műveleti erőfeszítést könnyíti meg, nem az optimális kontextuális hatás elérését (Németh T. 2016).

Az *izével* kapcsolatban mind a felnőtt, mind a hatévesnél idősebb korosztály nyelvhasználatában végeztek már kutatásokat. Gyarmathy–Neuberger (2013) megállapította, hogy a beszédprodukciónak a nehézség alapján felírható kétféle *izé* közül a szóhelyettesítő *izé* a gyakoribb, kb. 62% mindkét korcsoportban. Az általuk vizsgált 94 felnőtt beszélőről elmondható, hogy 20–76 éves kor közöttiek voltak. A vizsgált 70 gyermek pedig 6–14 éves korú volt. A töltelékszói *izé* kb. 38%-ban volt jellemző a két korcsoportban. Az *izé* javítása esetén a következő eredmények születtek (Gyarmathy–Neuberger 2013): a felnőttek 51%-ban javították az *izét*, míg a gyerekek 60%-ban tudták korrigálni a vizsgált elemet, tehát 6 éves korban már működik az önmonitorozó mechanizmus (Gósy 2009: 141).

Gyarmathy (2012: 187) kutatásában a szóhelyettesítő *izé* szófaji megoszlását mutatja be 94 felnőtt beszélő nyelvhasználatában. A 86 db *izé* szófaji eloszlása nála a következő volt: 89,77%-ban főnevet, 5,68%-ban melléknevet, 3,41%-ban igét, míg 1,14%-ban igenevet helyettesítettek a vizsgált elemmel.

Gyarmathy (2012: 189) a szóhelyettesítő *izé* szófaji megoszlásának javítását is megvizsgálta. Megállapította, hogy a felnőtt beszélők leggyakrabban főnevet

javítanak (86,36%), majd melléknevet (9,09%-ban). A nem javított *izék* esetében szintén a főnév volt a leggyakoribb szófaj (93,18%), de előfordultak még igék (4,54%), melléknevek (2,27%).

A beszédkutatók számos vizsgálatot végeztek a gyermeknyelv megakadásainak sajátosságairól. Megállapították (Gósy 2009, Horváth 2006), hogy a 6 éveseknél az 5. leggyakoribb megakadásjelenség a töltelékszó, míg a felnőtt nyelvhasználóknál a 2. helyen áll, s az is kiderült, hogy a felnőttek dupla annyi töltelékszót használnak, mint a 6 évesek. Ezzel szemben a 3 éveseknél jellemző diszharmóniás jelenségek az ismétlések, illetve a néma és a kitöltött szünetek.

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy megjelenik-e az *izé* mindhárom óvodás korosztály, azaz a kis-, a középső- és a nagycsoportosok nyelvhasználatában. Kiinduló hipotézisem, hogy a vizsgált korosztály spontán beszédében a szóhelyettesítői *izé* található meg nagyobb arányban, nem a töltelékszó. Feltételeztem, hogy a szóhelyettesítő *izén* belül a szókereső *izék* aránya magasabb lesz, mint a szópótlóké. Emellett feltételeztem még, hogy a szóhelyettesítő *izé* szófaji vizsgálata során megállapítható, hogy a főnevet helyettesítik leggyakrabban a gyermekek a vizsgált elemmel. Úgy véltem, hogy az óvodásokra is jellemző lehet az *izé* korrekciója, amely során leggyakrabban a főnevet javítják.

2 Metodológia: anyag, módszer, kísérleti személyek

A kutatáshoz a saját korpuszomat (Kondacs 2017) és a Magyar Óvodai Nyelvi Korpusz (MONYEEK)^{iv} anyagát használtam fel. A saját korpuszomban összesen 148 felvételt készítettem, 61 különböző beszélővel. A saját korpuszom 70 310 szóból épül fel, a felvételek teljes időtartama 14 óra 48 perc. Az adatközlők egy csongrád megyei óvoda egyetlen kiscsoportjából, két középső és két nagycsoportjából valók. Életkoruk: 2,9–6,9 év. Az adatrögzítés 2016 őszén történt, csoportszobán kívül, egyesével. Az alkalmazott módszerem történetmesélés volt képek és rövidebb-hosszabb bábmesék segítségével. A MONYEEK-ben pedig 62 óvodással készítettek interjút az adatrögzítők. Életkoruk: 4,5–5,5 év. A felvételek 2012 tavaszán készültek, több budapesti óvodában. A korpusz 37.714 megnyilatkozása összesen 178.377 szóból áll (Mátyus 2015: 48). A fiúkkal és lányokkal készített felvételek aránya közel azonos. A felvételeket a csoporton kívül készült el. A gyermekeknek többféle feladatot kellett megoldaniuk: történetmesélés hallás után képek segítségével, egy képtörténet elmesélése önállóan, egy 4–4 képből álló történet elmesélése, egy játékszabály ismertetése, végül a „szép” beszédről való elmélkedés (Mátyus–Orosz 2014). Mindkét korpuszban előkerültek a gyermekeket érdeklő spontán beszédtemák.

A két korpuszban 120 óvodás közül 15 beszélőnél 62 *izé* fordult elő. A MONYEEK-ben 62 beszélőből 9-nél jelent meg (5 fiú, 4 lány), míg a saját korpuszomban 60 beszélőből 6 beszélő nyelvhasználatában (3 fiú, 3 lány) jelent meg az *izé*: három kiscsoportosnál, egy középsősnél és két nagycsoportosnál. Jellemző volt még, hogy egy-egy óvodásnál több *izé* is előfordult. A MONYEEK-ben egy adatközlő 35 *izét* használt spontán beszédében, tehát nála ténylegesen egy bizonyos megakadási stratégia volt megfigyelhető (Gósy 2003: 271).

^{iv} Köszönettel tartozom Mátyus Kingának a MONYEEK-adatbázis elérésében nyújtott segítségéért, illetve a szegvári Kurca-parti Óvodának, hogy lehetőséget biztosított a gyermeknyelvi anyagok rögzítésére.

3 Eredmények

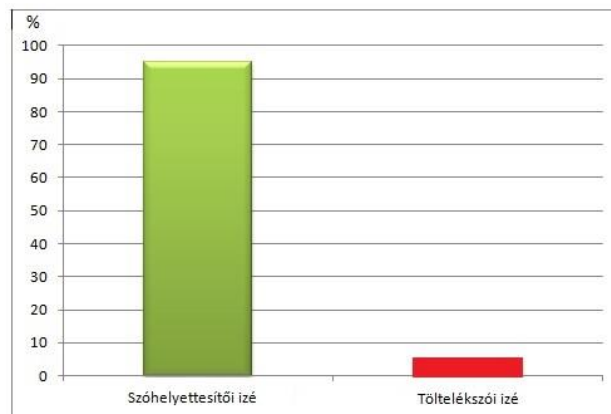
Kutatásom kiinduló hipotézise az volt, hogy a szóhelyettesítő *izé* fordul elő nagyobb arányban az általam vizsgált korosztályban. Az 1. ábrán látható, hogy a szóhelyettesítő *izé* aránya 95% volt, tehát 59 darab szóhelyettesítő *izé* volt az anyagban, míg a töltelékszó *izé* mindössze 5%-ban fordult elő, azaz 3 darab jelent meg belőle a korpuszban. Az *izét* használó 15 beszélő átlagosan 3,933 szóhelyettesítő *izé*-t, míg 0,2 töltelékszó *izét*-et használt. Azonban mivel az átlagérték nem teljesen reprezentálja a mintát, ezért a szórás, az átlagtól való átlagos eltérést is kiszámoltam. Ennek mértéke a szóhelyettesítő *izé* esetén 8,36, a töltelékszó *izé*-nél 0,54. Mivel a szórás számomra önmagában nem volt elég kifejező, ezért a relatív szórás is megállapítottam, amely által még inkább érzékelhetővé vált a mintában lévő kiugró érték, amely nem reprezentálja az átlagot. A szóhelyettesítő *izé* esetén 220%, míg a töltelékszó *izé*-nél 271% volt a relatív szórás. A kétféle *izé* elkülönítésénél segítséget nyújtott Fabulya (2007) jellemzése. Azonban a hanganyagok megléte ellenére is akadtak olyan problémás esetek, ahol nem teljesen egyértelmű, hogy melyik típusú *izé*-ről van szó. A következő példa szemlélteti ezt:

[6]

F: NA mit láttál ?

Gy: *öö* (.) egy *izét*, (0.3) *izét*, *izét* *öö* (0.2) várjál már, (.) várjál, várjál, várjál, várjál *öh*m, (0.2) *öö* nem tudom. (0.1) máma voltuk a kastályba?

Ebben a példában az első *izét* szókeresőnek vettem, mivel utána egy hosszabb néma szünetet tart a kisgyerek, míg a 2. és 3.-at töltelékszóinak írtam fel, mivel a kisgyermek célja ekkor már nem a szó megtalálása, hanem a beszéd jogának fenntartása volt, melyet a hezitáció (*öö*) és az ige halmazása is mutat (*várjál, várjál*). Habár mindhárom *izé* ragozott alakú (*izét*), de ez a ragozás az adatrögzítő által feltett kérdés (NA mit láttál?) szintaktikai kényszere miatt jelenik meg a töltelékszó *izé* esetében is.

1. ábra. szóhelyettesítő és a töltelékszó *izé* megoszlása 15 óvodás beszélő alapján

Kutatásomban feltételeztem azt is, hogy a szóhelyettesítő *izén* belül a szókereső *izé* aránya lesz a magasabb, mivel a gyermekek mindkét adatforrásként szolgáló korpuszban életkoruknak megfelelő képeket, meséket, témákat dolgoztak fel. Valóban a szókereső *izék* (77%) aránya volt a nagyobb, míg a szópótlóé csak 33% volt. A 15 *izét* használó beszélő alapján elmondható, hogy átlagosan 3,066 szókeresői, míg 0,866 töltelékszoói *izét* használtak. Szórás tekintetében a szókeresői *izé* 7,76, a hozzátartozó relatív szórás mértéke 253% volt, a szópótló *izé* átlagtól való átlagos eltérése pedig 0,8, amelyhez 93%-os relatív szórás kapcsolódik. A szókereső *izé* a következő példában látható: „Gy: a mesében is láttam. (.) Livi meg azt hitte, hogy az egy *izé*, (.) madár.”, míg a szópótló *izére* a következő példa mutatható be:

[7]

F: NA most mi lehet a mesében? (0.2) mi történt?

Gy: az a zöld *izé* MI volt?

F: hát káposzta mondjuk, (.) vagy saláta? .

Feltételeztem továbbá azt is, hogy a gyermekek leggyakrabban főnevet helyettesítenek az *izé* elemmel. A szókereső *izé* szófaji megoszlását a 2. ábra mutatja. Ahogyan látható a felnőtt nyelvhasználókhöz hasonlóan (Gyarmathy 2012: 187), leggyakrabban főnév (54,3%) helyett áll, ahogy azt az alábbi példa is mutatja.

[8]

*FW1: minél részletesebben .

*FW1: itt kezdődik .

*CH1: őö@fp ott van a *izé* .

*CH1: ott van a *izé* a kiszfiú [: kiszfiú] .

Ebben a példában a kisgyermek a kétszeri *izét* a *kiszfiú* főnév helyett használja. De előfordul igenév (4,4%) és ige (13%) helyett is, ez utóbbira láthatjuk a következő példát:

[9]

*CH1: meghúzta a farkát .

*CH1: és akkor *ráizézett*, ment .

*CH1: rá (..) ment [:ráment] a macska a lányra .

A 9. példában a *ráizézett* alak a *ráment* ige helyettesítőjeként jelent meg.

Azonban a 3–7 év közötti gyermekeknél elég magas arányban (23,9%) jellemző volt még a kifejezések helyett álló *izé*. Pl.

[10]

*FW1: mi történt velük, XY ?

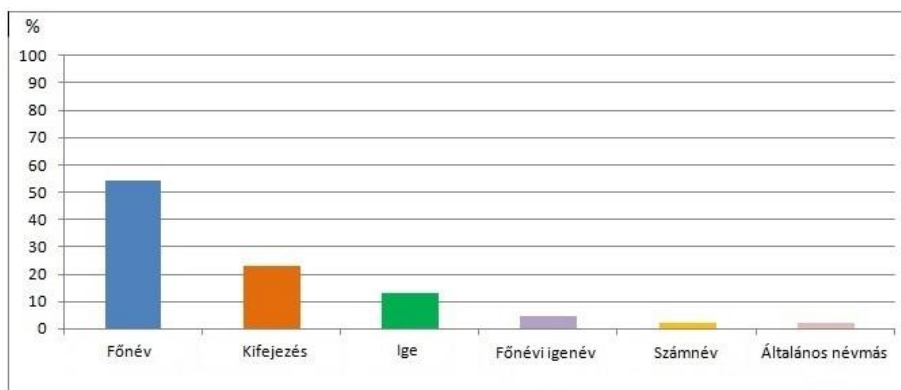
*CH1: megkarmolta .

*CH1: és akkor *izé* kiabált a kislány .

Ebben a példában a szókereső *izét* a kisgyermek egy egész kifejezéssel, a *kiabált a kislánnyal* javítja.

Emellett megjelent még egy számnév (2,2%) és egy általános névmás (2,2%) helyett is. A 15 *izét* használó óvodás átlagosan 1,666 főnevet, 0,733 kifejezést, 0,4 igét, 0,133 főnévi igenevet, 0,066 számnevet és általános névmást használt. Az átlagtól való átlagos eltérés értékei a következők: a főnév esetén 3,92 (relatív szórásérték 235%), az igenél 1,25 (rel. σ : 313%), a kifejezés esetén 2,49 (rel. σ :

339%), a főnévi igenév értéke 0,34 (rel. σ : 254%), a számnév és általános névmásnál 0,25 (rel. σ : 374%).

2. ábra. A szókereső *izé* szófaji megoszlása a gyermekek nyelvhasználatában.

A szópótló *izé* szófaji megoszlásáról elmondható, hogy itt is a főnév volt a leggyakoribb megjelenésű 92,3%-kal, míg igei 7,7%-kal egy volt. A 15 beszélő, akinek nyelvhasználatában megjelent az *izé* a szópótló *izén* belül, átlagosan 0,8 főnevet és 0,066 igét használt. A főnév átlagtól való átlagos eltérése 0,75, relatív szórásértéke 94% volt, míg az igének 0,25-ös szórása állapítható meg 374%-os relatív szórásértékkel. Pl.

[11]

F: Na mit láttál ?

Gy: a (.) a róka megette a **izét**? (.) a bácsi **arrébb izélte** a pókot .

A szópótló *izé* esetén a kisgyermek mentális lexikonjából hiányzik a keresett szó, ezért nem is tudja javítani az *izé* elemet. A példában megjelenő első *izé* egy főnevet pótol, melyet alátámaszt a *-t* tárgyrag is, míg a második, az *arrébb izélte* a pótlandó ige helyett áll.

A szóhelyettesítő *izé* jellemzője még a javíthatóság:

[12]

*CH1: a **izét** nem szeretem, (.) a sóskát, meg a spenótot .

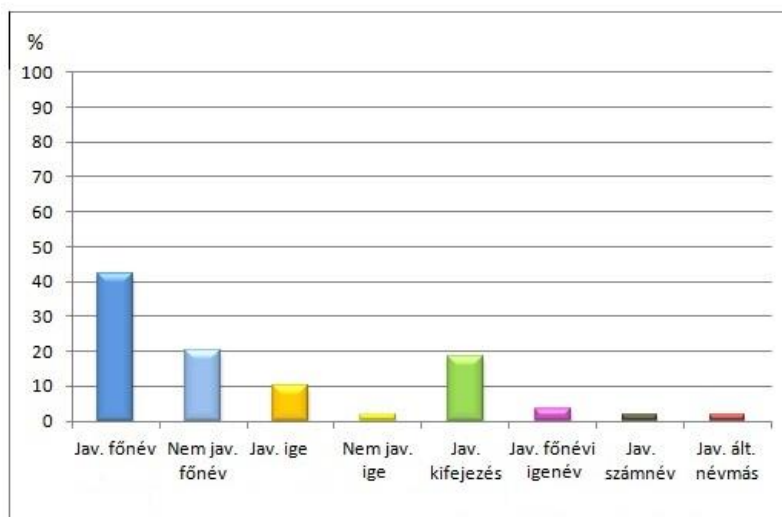
*FW2: há:t azt nem sokan szeretik .

*CH1: azt én se szeretem (.)

*CH1: meg a, (.) meg a **izét** sem szeretem (.) a halas kenyért .

A javíthatóság már a 3 éveseknél is megfigyelhető, tehát működik az önmonitorozó mechanizmusuk. A 12. példában az óvodás az első *izé* alakot sóskára, míg a második *izét* halas kenyérré korrigálja. Az 3. ábrán látható, hogy legnagyobb arányban a főnevet javítják (42,3%) és nem javítják (20,3%) az óvodások, de megjelent az ige is javított (10,2%) és nem javított (1,7%) formában. Javították még a kifejezéseket (18,7%), a főnévi igeneveket (3,4%), és egy-egy számnévet (1,7%) és általános névmást (1,7%). A gyermekek a szókereső *izét* minden alkalommal, míg a szópótló *izét* egyszer sem javították.

3. ábra. A szóhelyettesítő *izé* szófaji megoszlása a javítás alapján

4 Következtetések

Dolgozatomban az egyik bizonytalanságból adódó megakadásnak, az *izé*nek jellegzetességeit vizsgáltam meg az óvodások diskurzusaiban. A kutatás során bebizonyosodott, hogy a vizsgált elemet már a nyelvelsajátítás korai szakaszában használják a gyermekek, és megfigyelhető volt még az is, hogy önmonitorozó mechanizmusunk (Gósy 2009: 141) már igen fiatalon is működik. A kapott adatok alátámasztják, hogy a fiatalabb és az idősebb korosztály *izé*használatában között nincsen számottevő különbség, csupán a százalékok terén tapasztalhatunk eltérést: (1) 95%-ban a szóhelyettesítő *izé* jelent meg, töltelékszói *izé* pedig csupán 5%-ban volt megfigyelhető. (2) Főként főnevet helyettesít (62,6%) a szóhelyettesítő *izé*, de megjelent ige (11,9%) és igenév (3,4%) helyett is. (3) Ha az óvodások javítják a szóhelyettesítő *izét*, akkor főként főnevet javítanak (42,3%), illetve nem javítanak (20,3%).

A mennyiségi mutatók alapján továbbá elmondható, hogy ha az egész korpuszt vesszük alapul, akkor 248 684 szóból mindössze 62-szer fordult elő a vizsgált elem, tehát átlagosan 4011 szavanként jelenik meg egy *izé* a korpuszban. A kapott eredmények azt mutatják, hogy az *izé* elég ritkán használt megakadásjelenség mind a gyermekek, mind a felnőttek nyelvhasználatában. Ennek okát Gyarmathy (2012: 181) fogalmazza meg, aki szerint a nyelvi elem stigmatizáltsága miatt a felnőtt beszélők kevésbé használják ezt az elemet, emiatt a gyermekek nem is hallhatják, ezáltal nem tudják utánozni, tehát nem tud megjelenni a spontán beszédükben. A felnőtt beszélőkre jellemző, hogy gyakran kicserélik az *izé* elemet. Helyette használják pl. a *cucc*, a *szar*, az *az a valami*, a *tudodmi*, a *bizbasz* alakokat.

A kutatásom rávilágított arra, hogy a gyermekek nem egyforma mértékben és mennyiségben használják a különböző funkciójú *izé*ket, ami bizonyítja, hogy az óvodások egy bizonyos megakadási stratégiát (Gósy 2003: 271) alkalmaznak a

spontán beszédükben létrejött problémák áthidalására. Ezen mennyiségi változók megfigyelhetők az általam megvizsgált szórási és relatív szórási értékeiben is, hiszen az átlagtól eltérő kiugró értékek miatt minden megvizsgált esetben magas volt a két mérték.

Irodalom

- Bybee, J. L. 2001. *Phonology and language use*. New York: Cambridge University Press.
- Clark, H. M. 1994. Managing problems in speaking. *Speech Communication*, 15: 243–250.
- Dér, Cs. I. 2005. A diskurzusjelölők kialakulásáról a grammatikalizációs paraméterek tükrében. In: Mártonfi, A., Papp K., Sliz M. (szerk.) 2006. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 83–88.
- Dér, Cs. I. 2009. Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler, B., Tátrai, Sz. (szerk.) 2009. *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta. 293–303.
- Fabulya, M. 2007. *Izé, hogyhívják, hogymondjam*. Javítást kezdeményező lexikális kitöltőelemek. *Magyar Nyelvőr*, 131(3): 324–342.
- Fraser, B. 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31: 931–952.
- Furkó, B. P. 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. In: Dobi, E. (szerk.) *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai: poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés: Petőfi S. János 80. születésnapjára*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 37–55.
- Gósy, M. 2002. A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukción tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr*, 126(2): 192–204.
- Gósy, M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr*, 127(3): 257–277.
- Gósy, M. 2008. Önellenőrzési folyamatok a beszédben. *Magyar Nyelvőr*, 54(4): 402–426.
- Gósy, M. 2009. Önjavítási stratégiák a beszédben gyermekeknél és felnőtteknél. In: Bárdosi, V. (szerk.) 2009. *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Budapest: Tinta. 141–150.
- Gósy, M., Horváth, V. 2009. Hogyan tükrözi a kiejtés a nyelvi funkció változását? In: Keszler, B., Tátrai, Sz. (szerk.) 2009. *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta. 26–33.
- Grétsy, L., Kemény, G. 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest: Tinta
- Gyarmathy, D. 2012. Az *izé* funkciófüggő realizációi. In: Gósy, M. (szerk.) 2012. *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest: Akadémiai. 178–194.
- Gyarmathy, D., Neuberger, T. 2013. *The Hungarian filler word izé in children's and adults' spontaneous speech*. Elhangzott: XV. Summer School of Psycholinguistics, Balatonalmádi, 2013. május 26–31.
- Hadrovics, L. 1992. *Magyar történelmi jelentéstan*. Budapest: Akadémiai.
- Horváth, V. 2004. Megakadásjelenségek a párbeszédokban. *Beszédkutatás 2004*. 187–199.
- Horváth, V. 2006. A spontán beszéd és a beszédfeldolgozás összefüggései gyerekeknél. *Beszédkutatás 2006*. 134–146.
- Huszár, Á. 1985. A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana. In: Grétsy, L. (szerk.) 1985. *Nyelvészet és tömegkommunikáció*. Budapest: Tömegkommunikációs Központ. 73–117.
- Jefferson, G. 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. In: Atkinson, M. J., Heritage, J. (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369
- Kiefer, F. 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica*, 38: 107–125.
- Kondacs, F. 2016. A *hát* diskurzusjelölőről az óvodai diskurzusokban, In: Váradi, T. (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. 45–58.
- Mátyus, K. 2015. *A szociolingvisztikai stílus: Stratégiák a gyermek-felnőtt diskurzusban*. PhD-értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Elérhető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2593/1/Jelencsik_Matyus_Kinga_disszertacio.pdf. Letöltve: 2017. október 6.

- Mátyus, K., Orosz, Gy. 2014. MONYEK – Morfológiailag egyértelműsített óvodai nyelvi korpusz. *Beszédkutatás 2014*: 237–245.
- Németh, T. E. 1998. *A hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv*, 94(3): 324–31.
- Németh T., E. 2016. *A diskurzusjelölők általános jellemzői*. Elhangzott: Az SZTE Pragmatikaelméletek c. PhD-kurszán, Szegedi Tudományegyetem, 2016. november 22.
- Németh, Zs. 2014. Javítási műveletek jelöltségi hipotézise. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 1: 29–54. Elérhető: <http://www.jeny.szte.hu/jeny/images/issues/2014/JENY-2014-NemethZs.pdf>. Letöltve: 2017. október 6.
- Pierrehumbert, J. 2001. Exemplar dynamics: Word frequency, lenition, and contrast. In: Bybee, J. L., Hopper, P. J. (szerk.) 2001. *Frequency effects and the emergence of lexical structure*. Amsterdam: John Benjamins. 137–157.
- Pusztai, F. 2003. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai.
- Schachter, S., Christenfeld N., Ravina B., Bilous F. 1991. Speech disfluency and structure of knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60: 362–367.
- Schirm, A. 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkron státusa alapján*. PhD-értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Elérhető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf. Letöltve: 2017. október 6.
- Schirm, A. 2013. Fókusz(csoport)ban a diskurzusjelölők. In: Kontra, M., Németh M., Sinkovics B. (szerk.) 2013. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Budapest: Gondolat. 324–336.
- Zhao, H. 2014. The textual function of discourse markers under the framework of relevance theory. *Theory and Practice in Language Studies*, 4(10): 2105–2113.